

Mladá veda

Young Science

Rozhovor s prekladateľom Karolom Wlachovským
Betón v architektúre, konkretizácia-personalizácia
Zdroje ekonomického rastu v krajinách V4

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

December 2016 (číslo 2)

Ročník štvrtý

ISSN 1339-3189

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Bangkok 2014. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišin, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoja, Univerzita Karlova, Praha)

doc. PaedDr. Peter Čuka, PhD. (Katedra cestovného ruchu, Slezská univerzita v Opavě)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, PhD. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra veřejné ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

REDAKCIA

PhDr. Magdaléna Keresztesová, PhD. (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, Nitra)

Mgr. Martin Hajduk (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

Mgr. Richard Nikischer, PhD. (Sociologický ústav Akademií věd ČR, Praha)

Mgr. Branislav A. Švorc, PhD., šéfredaktor (Vydavateľstvo UNIVERSUM, Prešov)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FSŠ UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM, spol. s r. o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

© Mladá veda / Young Science. Akékoľvek šírenie a rozmnožovanie textu, fotografií, údajov a iných informácií je možné len s písomným povolením redakcie.

VÝVOJ UKAZOVATEĽOV CESTOVNÉHO RUCHU SLOVENSKA V KONTEXTE GLOBÁLNEJ FINANČNEJ A HOSPODÁRSKEJ KRÍZY

DEVELOPMENT OF TOURISM INDICATORS OF SLOVAKIA IN THE CONTEXT OF
GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS

Petra Vašaničová, Eva Litavcová, Sylvia Jenčová¹

Petra Vašaničová pôsobí ako interný doktorand na Fakulte manažmentu Prešovskej univerzity v Prešove, konkrétne na Katedre matematických metód a manažérskej informatiky. Zaoberá sa využitím štatistických metód v manažmente a vo svojej dizertačnej práci sa venuje problematike cestovného ruchu. Eva Litavcová je vedúcou Katedry matematických metód a manažérskej informatiky na Fakulte manažmentu Prešovskej univerzity v Prešove. Vo výskumnej oblasti a vedecko-výskumnej práci sa zameriava najmä na aplikácie štatistiky v ekonómii a ekonomike, manažmente, marketingu, financiách a psychológii. Sylvia Jenčová pôsobí ako vysokoškolský učiteľ vo funkcii odborného asistenta na Katedre financií na Fakulte manažmentu Prešovskej univerzity v Prešove. Vo výskumnej a publikačnej oblasti, vedecko-výskumnej práci sa zaoberá problematikou finančných analýz, zameriava sa na oblasť finančného riadenia, finančného modelovania, manažérskej ekonomiky, venuje sa rozborovým metódam, ako aj vybraným makroekonomickým problémom.

Petra Vašaničová is a PhD student on the Faculty of Management of University of Prešov in the Department of Mathematical Methods And Managerial Informatics. She focuses on the application of statistical methods in managerial practise. In her dissertation thesis she focuses on the area of tourism. Eva Litavcová is head of the Department of Mathematical Methods and Managerial Informatics at the Faculty of Management of University of Prešov. In the research field and research work she focuses on the application of statistics in economics, management, marketing, finance and psychology. Sylvia Jenčová works as a assistant professor at the Department of Finance at the Faculty of Management of University of Prešov. In the area of research and publications she focuses on the problems of financial analysis, financial management, financial modelling, managerial economics, analytical methods as well as selected macroeconomics problems.

¹ Adresa pracoviska: Mgr. Petra Vašaničová, doc. Mgr. Eva Litavcová, PhD., Ing. Sylvia Jenčová, PhD., Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta manažmentu, Konštantínová ul. 16, 080 01 Prešov
E-mail: petra.vasanicova@smail.unipo.sk, eva.litavcova@unipo.sk, sylvia.jencova@unipo.sk

Abstract

The aim of this paper is to find out development of tourism indicators in Slovakia in pre-crisis and post-crisis period. There is brief overview of already published surveys realized according to this topic. There is also modelling of development of indicators of tourism capacities, tourism accommodation establishments and revenues from tourism in Slovakia from 1998 to 2015. It was identified that business environment was hit during global crisis and this environment did not recover in all areas until today. Nevertheless, the performance of this tourism sector after the crisis began to rise and it has right trend today. In addition, there are also suggests how to strengthen tourism especially in the area of inbound tourism.

Key words: Tourism, global financial and economic crisis, development of indicators, Slovakia

Abstrakt

Cieľom práce je zistiť, aký bol vývoj ukazovateľov v oblasti cestovného ruchu na Slovensku v predkrízovom a pokrízovom období. V práci je uvedený stručný prehľad už publikovaných prieskumov, ktoré boli na danú tému realizované. Je tu modelovaný vývoj ukazovateľov kapacít a výkonov ubytovacích zariadení cestovného ruchu Slovenska a finančného ukazovateľa tržieb z cestovného ruchu v rokoch 1998 až 2015. Zistené bolo, že podnikateľské prostredie v oblasti cestovného ruchu globálna kríza naozaj zasiahla a toto odvetvie sa ešte nestihlo vo všetkých smeroch spamätať. Napriek tomu výkonnosť sektora začala po kríze stúpať teda v dnešnej dobe už nabrala správny smer. Okrem toho sú tu uvedené aj návrhy ako posilniť cestovný ruch najmä z pohľadu zahraničných návštevníkov.

Kľúčové slová: Cestovný ruch, globálna finančná a hospodárska kríza, vývoj ukazovateľov, Slovensko

Úvod

Jednou z najdiskutovanejších celosvetových tém je globálna finančná a hospodárska kríza, ktorá svojimi dôsledkami ovplyvnila jednotlivé krajiny sveta a zároveň zmenila ich ekonomické pomery. Niektoré krajiny stále zápasia s jazvami, ktoré im táto kríza spôsobila, iné, menej poškodené, sa tiež spamätávajú. Kríza na jednej strane priniesla negatíva, riziká a bariéry v inováciách, na druhej strane však ponúka nové príležitosti a rozširuje poznatky o fungovaní jednotlivých trhov. Tieto poznatky by mali pomôcť k príprave vhodných politík, návrhov a riešení dopadov ďalších kríz, ktoré v budúcnosti vzniknú, prípadne by mali pomôcť im predchádzať.

Globálna finančná a hospodárska kríza sa plne premietla do všetkých krajín sveta, a teda zasiahla aj Slovensko. Premietla sa nielen v základných ekonomických ukazovateľoch, ale odzrkadlila sa aj v jednotlivých podnikateľských odvetviach a ovplyvnila fungovanie malých a stredných podnikov. V tejto práci sa venujeme popisu základných informácií o začiatkoch globálnej finančnej a hospodárskej krízy a jej dopadoch na ekonomické ukazovatele Slovenska, malé a stredné podniky Slovenska i na cestovný ruch Slovenska. Konkrétna problematika cestovného ruchu bola vybratá preto, lebo predstavuje prierezové odvetvie, ktoré je pomerne citlivé na akékoľvek ekonomické a cenové výkyvy, lebo cestovný ruch je luxusným statkom, teda nie je predmetom prvej potreby spotrebiteľov a závisí na

voľných finančných prostriedkoch. Pri ekonomickej recesii sa druhotné potreby ľudí menia, teda sa mení aj spotrebiteľské správanie. Okrem toho sa mu v dnešnej dobe venuje veľká pozornosť a má priaznivý vplyv na ekonomiku krajiny. Ďalej sa výrazne podieľa na tvorbe HDP, vytvára množstvo pracovných príležitostí a pozitívne prispieva k platobnej bilancii štátu, podporuje malé a stredné podnikanie.

Príčiny globálnej finančnej a hospodárskej krízy

Globálna finančná kríza sa podľa Musílka (2008) začala prejavovať v polovici roku 2007, keď sa začala šíriť neistota z amerického trhu nehnuteľností. Popis jej podrobných začiatkov je možné nájsť v už spomenutej štúdii, pričom je možné zhrnúť nasledujúce základné príčiny súčasnej globálnej finančnej krízy:

- splasnutie cenovej bubliny na trhu nehnuteľností,
- nadmerná úverová expanzia,
- nadmerné špekulácie,
- záchrana akciových trhov na začiatku nového tisícročia,
- regulátorne arbitráže,
- rozšírenie záporných externalít,
- neefektívne fungovanie trhu ratingového hodnotenia,
- nepoctivé praktiky,
- celosvetová finančná panika,
- inštitucionálna nedokonalosť globálnych finančných trhov.

Ďalšiu príčinu globálnej finančnej krízy môžeme nájsť v štúdii Kelíška a Ondruška (2010). Uvádzajú, že príčinou krízy bola aj panická nedôvera, ktorá pramenila zo vzniku stále zložitejších finančných nástrojov, o ktorých mali investori nedostatok informácií. Nik nevedel, kto vlastní tieto zložité finančné nástroje, a tak čoraz viac bánk volilo stratégiu, ktorej hlavným znakom bola neochota požičiavať peniaze. Autori sa stotožňujú vo svojej štúdii s názorom, že globálna hospodárska kríza bola spôsobená najmä globalizačným procesom a ľudským faktorom, ktorý zahŕňa mnohé povahové rysy ľudskej rasy, teda zbožné priania, naivitu, neznalosť, nedbalosť, chamtivosť, ľahostajnosť, krátkozrakosť a aroganciu. Okrem iného uvádzajú tieto hlavné príčiny globálnej hospodárskej krízy:

- porušovanie princípov opatrnosti,
- podcenenie možných rizík,
- zvyšovanie finančnej páky,
- finančné inovácie, teda neznáme a nevyskúšané produkty,
- nedostatočný a často rozptýlený dohľad nad finančnými trhmi,
- politický záujem na stimulovaní rastu,
- uvoľnená menová politika, a to nielen v USA,
- dlhodobé smerovanie k nezdravej hospodárskej politike, zameranej len na rast bez podkladu v reálnom vývoji makroekonomických ukazovateľov,
- proces globalizácie a silnú vzájomnú previazanosť ekonomík jednotlivých krajín najmä v oblasti finančných systémov a zahraničného obchodu,
- psychologické príčiny krízy, teda povahové črty ľudí.

Od druhej polovice roka 2008 sa negatíva globálnej finančnej a hospodárskej krízy začali negatívne premietat' do ukazovateľov reálnej ekonomiky vyspelých krajín. Išlo napr. o výrazný pokles stavebných objednávok, výrazný prepád priemyselnej produkcie a zahraničného obchodu. Preto sa väčšina rozvinutých ekonomík dostala do úpadku a rozvíjajúce sa ekonomiky zaznamenali výrazný pokles ekonomickej aktivity (Integrovaný odborový zväz 2010).

Dopady globálnej finančnej a hospodárskej krízy na Slovensku

Je zrejmé, že globálna finančná a hospodárska kríza citeľne zasiahla aj Slovenskú republiku. Táto krajina je malá a otvorená globálnym ekonomickým vplyvom aj z dôvodu orientácie na export, a to najmä v oblasti automobilového a elektrotechnického priemyslu. Pokles dopytu po týchto produktoch sa vždy výrazne premietne do výkonnosti ekonomiky Slovenska. Kríza mala dopad nielen na zahranično-obchodnú bilanciu, ale aj na bilanciu štátneho rozpočtu a verejných výdavkov krajiny (Integrovaný odborový zväz 2010).

Na ekonomiku Slovenska sa kríza rozšírila prostredníctvom medzinárodného obchodu. Je možné badať, že slovenská ekonomika 4 roky po sebe zrýchľovala svoju výkonnosť, ale v roku 2008 sa tento proces prerušil. Dôsledky krízy sa začali prejavovať posledným kvartálom a predošlý stabilný pozitívny vývoj hlavných ukazovateľov ekonomiky bol vystriedaný ich prepadom. V ďalších 3 štvrtrokoch roku 2009 bol zaznamenaný pokles produktivity práce, zníženie zamestnanosti, oslabenie zahraničného dopytu, čo spôsobilo pokles slovenského exportu, produkcie a celkového domáceho dopytu.

Podľa situačnej správy Integrovaného odborového zväzu (2010) môžeme na Slovensku zmeny pozorovať na hrubom domácom produkte, miere inflácie, fiškálnej politike, tvorbe hrubého fixného kapitálu, tržbách za vlastné výkony a služby, zahraničnom obchode, priamych zahraničných investíciách, úveroch. Konkrétne číselné hodnoty týchto zmien sú uvedené v už spomínanej správe.

V krízovom období sa stretáva s veľkými ťažkosťami aj prostredie podnikateľskej sféry, ktoré je základom stabilnej a úspešnej trhovej ekonomiky každej krajiny. Toto prostredie je zastúpené malými a strednými podnikmi, ktoré predstavujú najrozšírenejšiu formu podnikania na Slovensku, ale aj v ostatných európskych štátoch. Tieto malé a stredné podniky sú teda chrbticou ekonomiky, hlavnými zamestnávateľmi, hlavným zdrojom rastu životnej úrovne obyvateľstva a majú význam aj z hľadiska tvorby a aplikácie inovácií. Globálna kríza priniesla množstvo negatív, ktoré ovplyvnili ich činnosť (Bondareva 2013, Kováčová 2009).

Podľa prieskumu Podnikateľskej aliancie Slovenska finančná kríza ovplyvnila v roku 2009 58% podnikov. Išlo konkrétne o (Kičina, 2009):

- pokles objednávok od odberateľov (72% podnikov),
- zhoršenie platobnej disciplíny odberateľov (40% podnikov),
- tlak na zníženie cien výrobkov a služieb (43% podnikov),
- pokles tržieb oproti plánovanej úrovni (67% podnikov),
- pokles zisku (64% podnikov),
- zvýšenie nákladov na získavanie finančných zdrojov (77% podnikov),
- nedostupnosť finančných zdrojov (12% podnikov).

Ďalší prieskum týkajúci sa malých a stredných podnikov v čase krízy uviedla Kováčová (2009). Vychádzala z toho, že zmeny globálneho podnikania vedú k dlhodobej tendencii preberania hybnej sily ekonomiky malými a strednými podnikmi, a teda podmienkou konkurencieschopnosti podnikateľských subjektov je ich správna veľkosť. Vo svojej práci uvádza reprezentatívny prieskum Ministerstva hospodárstva SR, ktorý bol realizovaný v máji 2009. Prieskumu sa zúčastnilo 157 malých a stredných podnikov a samostatne zárobkovo činné osoby. V tomto prieskume pocítilo negatívne dopady krízy na fungovanie podniku až 87% MSP. Konkrétne išlo o pokles príjmov (78% MSP), úbytok objednávok či zákazníkov (87% MSP), zhoršenie platobnej disciplíny odberateľov (60% MSP), problém s meškaním vlastných platieb dodávateľom (43% MSP), tlak na znižovanie cien odoberaných produktov a služieb (49% MSP), zníženie rentability investícií (34% MSP), zhoršenie podmienok získania úverov (30% MSP). Na základe prieskumu uviedli MSP, že v oblasti organizácie výroby v súvislosti s krízou robia opatrenia ako obmedzenie alebo zmrazenie investícií (58%), tvrdšie cenové vyjednávanie s dodávateľmi (52%), nákup lacnejších vstupov do podnikania (49%), obmedzenie reklamy a marketingových aktivít (45%), aktívne hľadanie nových odbytišťa (34%), obmedzenia výroby a zníženie produkcie (34%), zúženie sortimentu výrobného programu (22%), dočasná odstávka výroby, resp. dočasná odstávka produkcie služby (17%), prenesenie výroby do iného teritória (13%), zmena výrobného programu (12%).

Dopady globálnej finančnej a hospodárskej krízy na podnikateľské subjekty v cestovnom ruchu

Jedným z najvýznamnejších a najdynamickejších sa rozvíjajúcich odvetví svetovej ekonomiky je cestovný ruch. Ako dôležitý faktor spotreby obyvateľstva nadobúda rastúci význam a z dôvodu rozvoja dopravy, skracovania pracovného času a zmeny životného štýlu sa stal neoddeliteľnou súčasťou každodenného života. Cestovný ruch ale veľmi citlivo reaguje na veľké množstvo faktorov a v súčasnosti je ovplyvňovaný najmä dôsledkom globalizácie a internacionalizácie svetovej ekonomiky.

Podľa UNWTO a ILO (2013) zasiahla globálna finančná a hospodárska kríza aj odvetvie cestovného ruchu a záporný rast bol zaznamenaný až do októbra 2009. V tomto odvetví kríza vrcholila v marci 2009, pričom bol zaznamenaný pokles zahraničných návštevníkov o 12%. V priebehu roka 2009 sa počet zahraničných turistov na celosvetovej úrovni znížil o 4%, pričom pokles na tržbách v oblasti cestovného ruchu predstavoval 6%. Výrazný pokles bol zaznamenaný aj v cestovných návykoch. Tu išlo napríklad o cestovanie na dlhé vzdialenosti v prospech cestovania na krátke vzdialenosti, čo zahŕňalo aj vnútroštátny cestovný ruch.

Existujú viaceré empirické štúdie, ktoré sa zaoberali zisťovaním toho, ako kríza ovplyvnila cestovný ruch. Napríklad Perles-Ribes, Ramon-Rodriguez a Rubia-Serrano (2016) skúmali vplyv hospodárskych cyklov a ekonomickej krízy na konkurencieschopnosť cestovného ruchu v Španielsku. Táto konkurencieschopnosť bola meraná ako jej podiel na svetovom cestovnom ruchu. V tejto práci bolo zistené, že kríza vo všeobecnosti posilňuje klesajúci trend podielu Španielska na svetovom trhu cestovného ruchu. Romão, Guerreiro, Rodrigues (2016) sa zaoberali regiónom Algarve v Portugalsku, kde hrá cestovný ruch dôležitú úlohu. Zistili, že v dôsledku globálnej finančnej krízy tu došlo k zníženiu dopytu po

cestovnom ruchu a zároveň k rastu nezamestnanosti. Avšak aj keď cestovný ruch tu zaznamenal skoré uzdravenie, nezamestnanosť napriek tomu stále rástla. Z výsledkov vyplynulo, že rast cestovného ruchu automaticky nevytvoril pozitívne vplyvy na hospodársku výkonnosť ostatných sektorov. Claveria, Poluzzi (2016) modelovali trendy v cestovnom ruchu po roku 2008, teda po období globálnej finančnej krízy v hlavných turistických destináciách sveta so zameraním na ekonomický rast, resp. finančnú výkonnosť týchto krajín. Išlo o krajiny ako Austrália, Čína, Francúzsko, Nemecko, Taliansko, Mexiko, Španielsko, Turecko, Veľká Británia a USA. Výsledky sú v tejto štúdii modelované graficky.

Viaceré štúdie skúmali vývoj cestovného ruchu v dôsledku krízy aj na Slovensku. V marketingovej stratégii Slovenskej agentúry pre cestovný ruch na roky 2014 – 2020 (2013) sa píše, že vývoj cestovného ruchu Slovenska sa kvantifikuje najmä prostredníctvom výkonov ubytovacích zariadení, ktoré sú vykazované Štatistickým úradom Slovenskej republiky. V období rokov 2000 až 2008 mali výkony ubytovacej štatistiky progresívny vývoj a zaznamenaný bol 5% priemerný ročný nárast návštevníkov. Najvyšší záznam počtu hostí bol v roku 2008, kedy bola prekonaná hranica 4 miliónov ubytovaných hostí. Zlomový bol rok 2009, kedy bola na Slovensku zavedená jednotná európska mena euro a kedy na Slovensko začala vplývať globálna kríza, ktorá svojim vplyvom narušila okrem iných aj tento sektor ekonomiky Slovenska. Kombinácia týchto udalostí výrazným spôsobom zmenila spotrebiteľské správanie na trhu cestovného ruchu a spotrebiteľia začali byť opatrnejší vo vzťahu k svojim výdavkom. Podľa Laurovej (2012), ktorá zaznamenala vo svojej práci vývoj cestovného ruchu v Slovenskej republike, počet hostí v ubytovacích zariadeniach od roku 1993 do roku 2008 rástol. Rast počtu zahraničných hostí bol vplyvom vstupu Slovenska do Európskej únie v roku 2004 a do Schengenského priestoru v roku 2007 intenzívnejší, ako rast domácej klientely. V dôsledku globálnej hospodárskej krízy došlo po roku 2008 k prepadu návštevnosti, a to najmä poklesom záujmu zo strany Čechov, Maďarov a Poliakov. Pre týchto návštevníkov sa v dôsledku znehodnotenia jednotlivých národných mien stalo Slovensko drahým cestovným cieľom.

Cieľ

Keďže je známe, že finančná a hospodárska kríza výrazne ovplyvnila ekonomiku štátov, a teda aj podnikateľské prostredie, cieľom práce je zistiť, aký bol vývoj ukazovateľov v oblasti cestovného ruchu na Slovensku v predkrízovom a pokrízovom období.

Metodológia a dáta

Na štatistickú analýzu ukazovateľov sme použili metódy grafického modelovania a metódy používané pri spracovávaní časových radov, a to absolútny prírastok, relatívny prírastok, tempo rastu a bázičný pomerný prírastok. Výpočet týchto ukazovateľov uvádzame v nasledujúcej tabuľke 1.

Absolútny prírastok	Relatívny prírastok	Tempo rastu	Bázičný pomerný prírastok
$\Delta y_t = y_t - y_{t-1}$	$\delta_t = \frac{\Delta y_t}{y_{t-1}} \cdot 100\%$	$k_t = \frac{y_t}{y_{t-1}} \cdot 100\%$	$I_{t/2008} = \frac{y_t}{y_{2008}} \cdot 100\%$

Tabuľka 1 – Výpočet štatistických ukazovateľov
Zdroj: vlastné spracovanie

Na už spomenuté modelovanie sme použili údaje z databázy Štatistického úradu Slovenskej republiky. Išlo o ukazovatele kapacít a výkonov ubytovacích zariadení cestovného ruchu Slovensku v rokoch 1998 až 2015. Konkrétne išlo o počet ubytovacích zariadení spolu (UZ); počet návštevníkov Slovenska (SN), pričom tento ukazovateľ je rozdelený na ďalšie dva, a to počet domácich návštevníkov (DN) a počet zahraničných návštevníkov (ZN); ďalej počet prenocovaní na Slovensku (PS), čo je rozdelené na počet prenocovaní domácich (PD) a zahraničných návštevníkov (PZ); počet lôžok k 31.12. daného roka (L) a využitie stálych lôžok v percentách (VL). Použili sme aj jeden finančný ukazovateľ, a to tržby z cestovného ruchu (TCR) v eurách v rokoch 2000 až 2015.

Analýza vývoja ukazovateľov cestovného ruchu Slovenska

V nasledujúcich grafoch 1 – 9 uvádzame vývoj ukazovateľov kapacít a výkonov ubytovacích zariadení cestovného ruchu Slovenska a vývoj ukazovateľa tržieb z cestovného ruchu Slovenska, pričom na modelovanie sme použili program Excel.

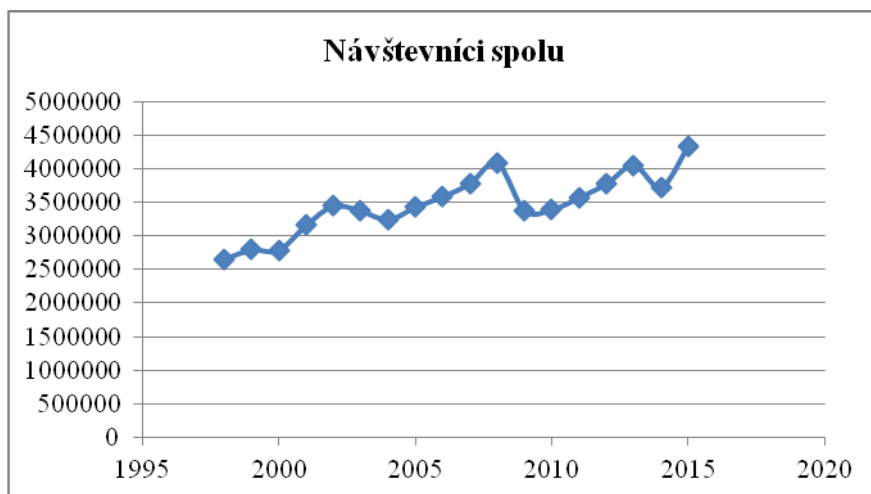
Z grafu 1 môžeme vidieť, že počet ubytovacích zariadení zaznamenal vrchol v roku 2008, a potom začali počty klesať. Dôvodom bola kríza, ktorá sa prejavila aj v podnikateľskom prostredí cestovného ruchu, teda majitelia ubytovacích zariadení boli nútení ubytovacie zariadenia rušiť. Postupný každoročný pokles trval až do roku 2011. V roku 2012 počet ubytovacích zariadení vzrástol nad úroveň roku 2008, no postupne zase klesal, až v roku 2015 ich počet vzrástol.

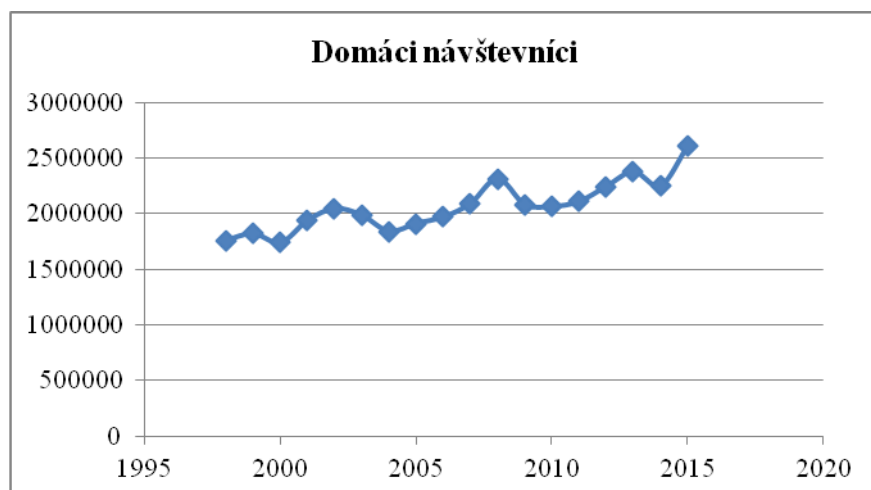
Graf 1 – Vývoj počtu ubytovacích zariadení na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

Počet návštevníkov Slovenska v roku 2009 v dôsledku krízy rapídne poklesol, je to vidieť aj v grafe 2. Od roku 2010 začal počet návštevníkov mierne rásť, no až v roku 2015 bol prekročený vrchol roka 2008. Ukazovateľ počtu návštevníkov bol rozdelený ešte na počet domácich a zahraničných návštevníkov. Počet domácich návštevníkov mal približne rovnaký priebeh, ako to bolo pri globálnom ukazovateli počtu návštevníkov Slovenska spolu, čo je vidieť v grafe 3. Avšak, ak sa bližšie pozrieme na ukazovateľ počtu zahraničných

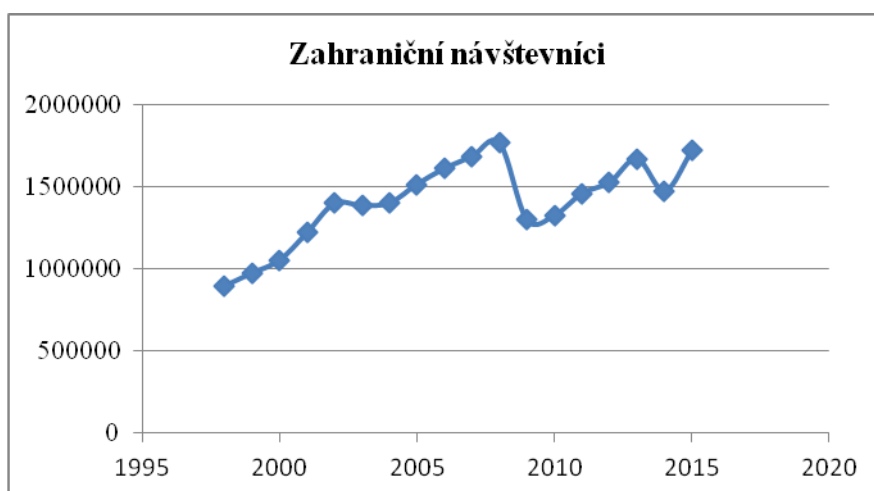
návštevníkov, ich počet ešte ani v roku 2015 nedosiahol počet pred prepuknutím krízy (viď. graf 4).

Graf 2 – Vývoj počtu návštevníkov Slovenska
Zdroj: vlastné spracovanie

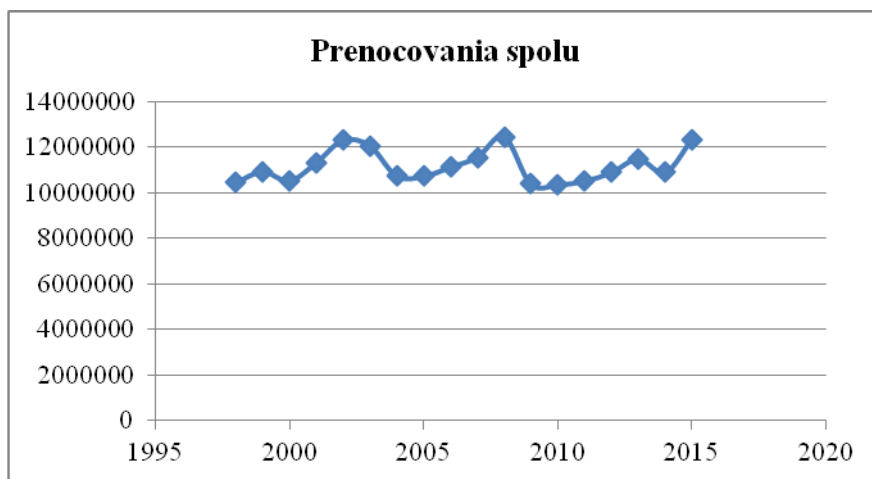

Graf 3 – Vývoj počtu domácich návštevníkov Slovenska
Zdroj: vlastné spracovanie

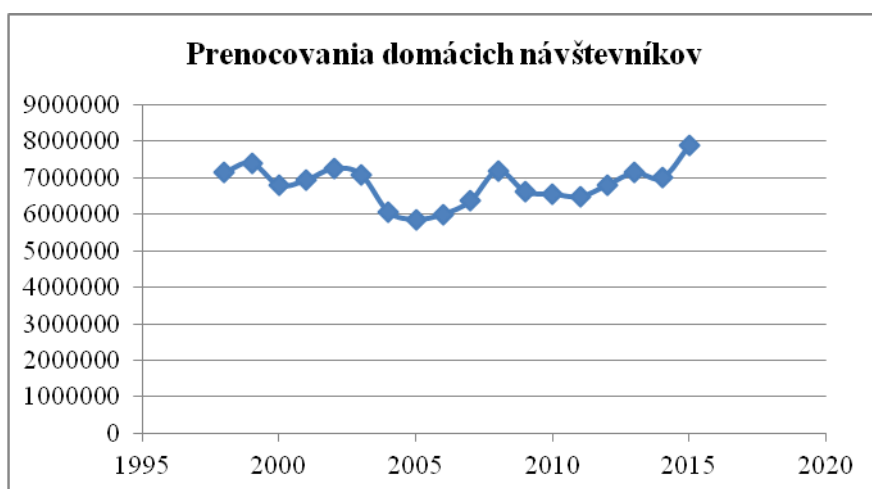

Graf 4 – Vývoj počtu zahraničných návštevníkov Slovenska
(Zdroj: vlastné spracovanie)

Čo sa týka vývoja počtu prenocovaní návštevníkov Slovenska, na grafe 5 môžeme pozorovať, že prepád bol opäť zaznamenaný v roku 2009. Postupne nasleduje mierny rast, avšak stále nedosahujeme bod predkrízového obdobia, rok 2008. Tento ukazovateľ je ale opäť rozčlenený na domáce a zahraničné prenocovania. Zaujímavé je, počtu domácich návštevníkov sa do roku 2015 podarilo prekročiť hranicu dosiahnutú v roku 2008 (viď. graf 6), avšak počet zahraničných návštevníkov je aj v roku 2015 dokonca pod úrovňou roku 2001 (viď. graf 7).

Graf 5 – Vývoj počtu prenocovaní návštevníkov na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

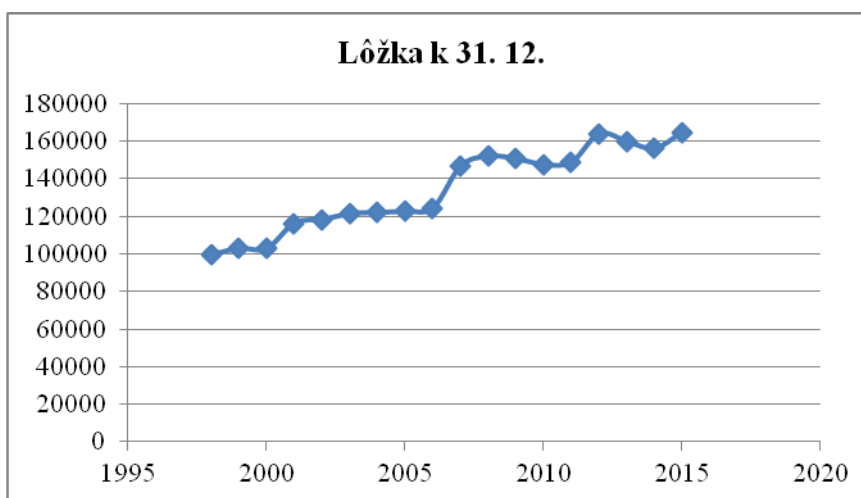

Graf 6 – Vývoj počtu prenocovaní domácich návštevníkov na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

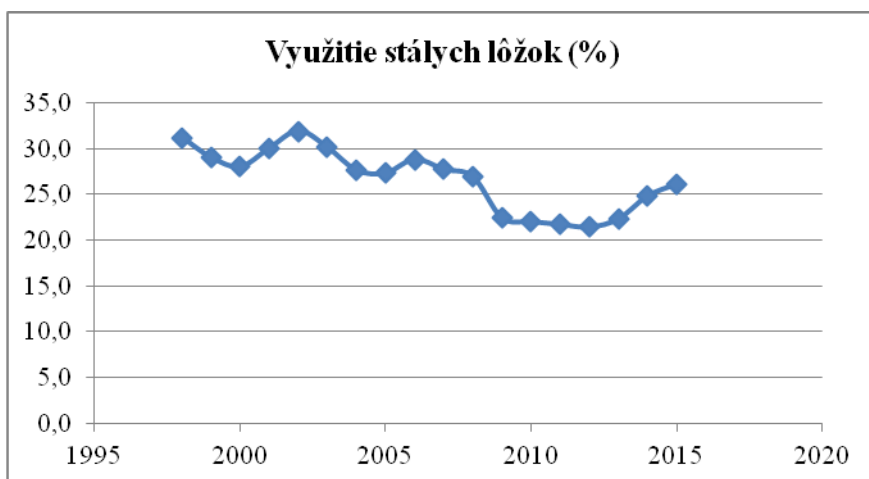
Graf 7 – Vývoj počtu prenocovaní zahraničných návštevníkov na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

Ďalším zaujímavým ukazovateľom je počet lôžok k 31.12 v prenovevacích zariadeniach Slovenska. Ako je zrejmé z grafu 8, tento ukazovateľ zaznamenal v roku 2009 iba mierny pokles a už v roku 2012 prekročil hranicu roku 2008. Stalo sa tak aj napriek tomu, že počet ubytovacích zariadení v tomto období klesal oveľa prudšie.

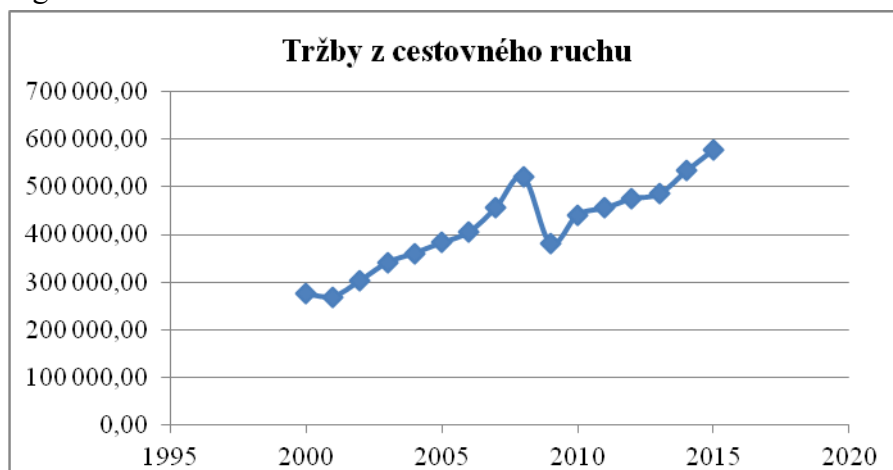
Graf 8 – Vývoj počtu lôžok k 31.12. v prenovevacích zariadeniach Slovenska
Zdroj: vlastné spracovanie

Dôležitým ukazovateľom je aj využitie stálych lôžok, ktoré sa uvádza v percentách. Od roku 2009 využitie klesalo, začalo veľmi mierne rásť v roku 2013, no ani v roku 2015 nebola dosiahnutá hodnota predkrízového obdobia (viď. graf 9).

Graf 9 – Vývoj využití stálych lôžok v percentách v prenovacích zariadeniach Slovenska
Zdroj: vlastné spracovanie

Na modelovanie vývoja cestovného ruchu používame aj jeden finančný ukazovateľ, a to ukazovateľ tržieb z cestovného ruchu. Aj pri tomto ukazovateli bol zaznamenaný pokles v roku 2009, na čo mal vplyv pokles ostatných ukazovateľov v tomto odvetví. V roku 2010 nastal postupný rast, ktorý hodnotu z roku 2008 prekročil až v roku 2014 a ďalej rastie. Vývoj je viditeľný v grafe 10.

Graf 10 – Vývoj tržieb z cestovného ruchu Slovenska
Zdroj: vlastné spracovanie

Grafický popis podkladáme aj číselnou štatistickou analýzou ukazovateľov, ktorá je uvedená v nasledujúcich tabuľkách 2 – 11.

Rok	UZ	Δy_t	δ_t	k_t	$I_{t/2008}$	SN	Δy_t	δ_t	k_t	$I_{t/2008}$
1998	1816				52,88	2658719				65,12
1999	1898	82	4,52	104,52	55,27	2798426	139707	5,25	105,25	68,54
2000	1928	30	1,58	101,58	56,14	2793700	-4726	-0,17	99,83	68,43
2001	2275	347	18,00	118,00	66,25	3160748	367048	13,14	113,14	77,42
2002	2398	123	5,41	105,41	69,83	3446442	285694	9,04	109,04	84,42
2003	2509	111	4,63	104,63	73,06	3373540	-72902	-2,12	97,88	82,63
2004	2519	10	0,40	100,40	73,35	3244485	-129055	-3,83	96,17	79,47
2005	2446	-73	-2,90	97,10	71,23	3428083	183598	5,66	105,66	83,97

2006	2490	44	1,80	101,80	72,51	3583879	155796	4,54	104,54	87,78
2007	3182	692	27,79	127,79	92,66	3777754	193875	5,41	105,41	92,53
2008	3434	252	7,92	107,92	100,00	4082645	304891	8,07	108,07	100,00
2009	3292	-142	-4,14	95,86	95,86	3381354	-701291	-17,18	82,82	82,82
2010	3126	-166	-5,04	94,96	91,03	3392361	11007	0,33	100,33	83,09
2011	3011	-115	-3,68	96,32	87,68	3571093	178732	5,27	105,27	87,47
2012	3643	632	20,99	120,99	106,09	3774062	202969	5,68	105,68	92,44
2013	3485	-158	-4,34	95,66	101,49	4048505	274443	7,27	107,27	99,16
2014	3318	-167	-4,79	95,21	96,62	3727710	-320795	-7,92	92,08	91,31
2015	3724	406	12,24	112,24	108,44	4330249	602539	16,16	116,16	106,06

Tabuľka 2 – Vývoj počtu ubytovacích zariadení a počtu návštevníkov Slovenska

Zdroj: vlastné spracovanie

Rok	DN	Δy_t	δ_t	k_t	$I_{t/2008}$	ZN	Δy_t	δ_t	k_t	$I_{t/2008}$
1998	1762619				76,10	896100				50,73
1999	1823321	60702	3,44	103,44	78,72	975105	79005	8,82	108,82	55,20
2000	1741000	-82321	-4,51	95,49	75,17	1052700	77595	7,96	107,96	59,59
2001	1941649	200649	11,52	111,52	83,83	1219099	166399	15,81	115,81	69,01
2002	2047702	106053	5,46	105,46	88,41	1398740	179641	14,74	114,74	79,18
2003	1986749	-60953	-2,98	97,02	85,78	1386791	-11949	-0,85	99,15	78,50
2004	1843296	-143453	-7,22	92,78	79,59	1401189	14398	1,04	101,04	79,32
2005	1913103	69807	3,79	103,79	82,60	1514980	113791	8,12	108,12	85,76
2006	1972071	58968	3,08	103,08	85,15	1611808	96828	6,39	106,39	91,24
2007	2093228	121157	6,14	106,14	90,38	1684526	72718	4,51	104,51	95,36
2008	2316116	222888	10,65	110,65	100,00	1766529	82003	4,87	104,87	100,00
2009	2083279	-232837	-10,05	89,95	89,95	1298075	-468454	-26,52	73,48	73,48
2010	2065722	-17557	-0,84	99,16	89,19	1326639	28564	2,20	102,20	75,10
2011	2110732	45010	2,18	102,18	91,13	1460361	133722	10,08	110,08	82,67
2012	2246562	135830	6,44	106,44	97,00	1527500	67139	4,60	104,60	86,47
2013	2378557	131995	5,88	105,88	102,70	1669948	142448	9,33	109,33	94,53
2014	2252693	-125864	-5,29	94,71	97,26	1475017	-194931	-11,67	88,33	83,50
2015	2609056	356363	15,82	115,82	112,65	1721193	246176	16,69	116,69	97,43

Tabuľka 3 – Vývoj počtu domácich a zahraničných návštevníkov Slovenska

Zdroj: vlastné spracovanie

Rok	PS	Δy_t	δ_t	k_t	$I_{t/2008}$	PD	Δy_t	δ_t	k_t	$I_{t/2008}$
1998	10456689				83,89	7145313				99,20
1999	10938155	481466	4,60	104,60	87,76	7414281	268968	3,76	103,76	102,94
2000	10540700	-397455	-3,63	96,37	84,57	6797900	-616381	-8,31	91,69	94,38
2001	11319092	778392	7,38	107,38	90,81	6941536	143636	2,11	102,11	96,38
2002	12306192	987100	8,72	108,72	98,73	7263117	321581	4,63	104,63	100,84
2003	12058956	-247236	-2,01	97,99	96,75	7094564	-168553	-2,32	97,68	98,50
2004	10748537	-1310419	-10,87	89,13	86,24	6073542	-1021022	-14,39	85,61	84,32
2005	10732754	-15783	-0,15	99,85	86,11	5860712	-212830	-3,50	96,50	81,37
2006	11137565	404811	3,77	103,77	89,36	6004032	143320	2,45	102,45	83,36
2007	11566632	429067	3,85	103,85	92,80	6367936	363904	6,06	106,06	88,41
2008	12464104	897472	7,76	107,76	100,00	7202628	834692	13,11	113,11	100,00
2009	10391069	-2073035	-16,63	83,37	83,37	6621933	-580695	-8,06	91,94	91,94
2010	10367330	-23739	-0,23	99,77	83,18	6560721	-61212	-0,92	99,08	91,09
2011	10524738	157408	1,52	101,52	84,44	6486103	-74618	-1,14	98,86	90,05

2012	10908200	383462	3,64	103,64	87,52	6806999	320896	4,95	104,95	94,51
2013	11486571	578371	5,30	105,30	92,16	7146562	339563	4,99	104,99	99,22
2014	10900434	-586137	-5,10	94,90	87,45	6995966	-150596	-2,11	97,89	97,13
2015	12350080	1449646	13,30	113,30	99,09	7893672	897706	12,83	112,83	109,59

Tabuľka 4 – Vývoj počtu prenocovaní spolu a prenocovaní domácich návštevníkov na Slovensku

Zdroj: vlastné spracovanie

Rok	PZ	Δy_t	δ_t	k_t	$I_{t/2008}$
1998	3311376				62,94
1999	3523874	212498	6,42	106,42	66,98
2000	3742800	218926	6,21	106,21	71,14
2001	4377556	634756	16,96	116,96	83,20
2002	5043075	665519	15,20	115,20	95,85
2003	4964392	-78683	-1,56	98,44	94,35
2004	4674995	-289397	-5,83	94,17	88,85
2005	4872042	197047	4,21	104,21	92,60
2006	5133533	261491	5,37	105,37	97,57
2007	5198696	65163	1,27	101,27	98,81
2008	5261476	62780	1,21	101,21	100,00
2009	3769136	-1492340	-28,36	71,64	71,64
2010	3806609	37473	0,99	100,99	72,35
2011	4038635	232026	6,10	106,10	76,76
2012	4101201	62566	1,55	101,55	77,95
2013	4340009	238808	5,82	105,82	82,49
2014	3904468	-435541	-10,04	89,96	74,21
2015	4456408	551940	14,14	114,14	84,70

Tabuľka 6 – Vývoj počtu prenocovaní zahraničných návštevníkov na Slovensku

Zdroj: vlastné spracovanie

Rok	L	Δy_t	δ_t	k_t	$I_{t/2008}$	VL	Δy_t	δ_t	k_t	$I_{t/2008}$
1998	99379				65,38	31,2				115,99
1999	102741	3362	3,38	103,38	67,60	29,0	-2,2	-7,05	92,95	107,81
2000	102800	59	0,06	100,06	67,64	28,0	-1,0	-3,45	96,55	104,09
2001	116378	13578	13,21	113,21	76,57	30,0	2,0	7,14	107,14	111,52
2002	118168	1790	1,54	101,54	77,75	31,9	1,9	6,33	106,33	118,59
2003	121299	3131	2,65	102,65	79,81	30,1	-1,8	-5,64	94,36	111,90
2004	121932	633	0,52	100,52	80,22	27,6	-2,5	-8,31	91,69	102,60
2005	122612	680	0,56	100,56	80,67	27,3	-0,3	-1,09	98,91	101,49
2006	124323	1711	1,40	101,40	81,80	28,8	1,5	5,49	105,49	107,06
2007	146655	22332	17,96	117,96	96,49	27,7	-1,1	-3,82	96,18	102,97
2008	151991	5336	3,64	103,64	100,00	26,9	-0,8	-2,89	97,11	100,00
2009	150607	-1384	-0,91	99,09	99,09	22,4	-4,5	-16,73	83,27	83,27
2010	147492	-3115	-2,07	97,93	97,04	22,0	-0,4	-1,79	98,21	81,78
2011	148748	1256	0,85	100,85	97,87	21,7	-0,3	-1,36	98,64	80,67
2012	163898	15150	10,19	110,19	107,83	21,4	-0,3	-1,38	98,62	79,55
2013	159857	-4041	-2,47	97,53	105,18	22,3	0,9	4,21	104,21	82,90
2014	156053	-3804	-2,38	97,62	102,67	24,8	2,5	11,21	111,21	92,19
2015	164792	8739	5,60	105,60	108,42	26,1	1,3	5,24	105,24	97,03

Tabuľka 7 – Vývoj počtu lôžok k 31.12. a využití stálych lôžok v percentách v prenocovacích zariadeniach Slovenska

Zdroj: vlastné spracovanie

Rok	TCR	Δy_t	δ_t	k_t	$I_t/2008$
2000	274 871,61				52,72
2001	269 066,22	-5805,4	-2,11	97,89	51,61
2002	302 872,67	33806,5	12,56	112,56	58,09
2003	340 777,04	37904,4	12,51	112,51	65,36
2004	360 618,14	19841,1	5,82	105,82	69,17
2005	382 649,11	22031,0	6,11	106,11	73,39
2006	404 995,65	22346,5	5,84	105,84	77,68
2007	457 278,60	52282,9	12,91	112,91	87,71
2008	521 378,38	64099,8	14,02	114,02	100,00
2009	381 397,91	-139980,5	-26,85	73,15	73,15
2010	441 429,38	60031,5	15,74	115,74	84,67
2011	455 668,41	14239,0	3,23	103,23	87,40
2012	475 420,30	19751,9	4,33	104,33	91,19
2013	485 144,01	9723,7	2,05	102,05	93,05
2014	533 720,29	48576,3	10,01	110,01	102,37
2015	578 280,87	44560,6	8,35	108,35	110,91

Tabuľka 8 – Vývoj tržieb z cestovného ruchu Slovenska

Zdroj: vlastné spracovanie

Z tejto analýzy je zrejmé, že podnikateľské prostredie v oblasti cestovného ruchu globálna kríza naozaj zasiahla a toto odvetvie sa ešte nestihlo vo všetkých smeroch spamätať. Posilniť by jednoznačne potrebovala oblasť, ktorá by zabezpečila prílev zahraničných turistov na Slovensko, pretože tento ukazovateľ dosahuje doposiaľ najhorší vývoj. Čo sa týka finančnej výkonnosti, ktorá bola analyzovaná vývojom tržieb z cestovného ruchu je zrejmé, že od roku 2009, kedy sa kríza v tomto odvetví prejavila najviac začala finančná výkonnosť v oblasti cestovného ruchu stúpať. Vrchol roku 2008 dosiahla v roku 2014, pričom v tomto roku bol zaznamenaný rast v porovnaní s rokom 2008 iba o 2,37%. V roku 2015 to už bolo o niečo viac, a to 10,91%, pričom medziročný nárast medzi rokmi 2014 a 2015 bol 8,35%.

Na vyššiu ako predkrízovú úroveň sa poradilo dostať ukazovatele počtu ubytovacích zariadení, počtu návštevníkov spolu, počtu domácich návštevníkov, počtu prenocovaní domácich návštevníkov, počtu lôžok k 31.12. a tržieb z cestovného ruchu. Príčiny rastu týchto ukazovateľov je možné nájsť v dôsledku politík, ktoré boli realizované v pokrízovom období v oblasti cestovného ruchu. Išlo napríklad o dotácie na výstavbu nových ubytovacích zariadení, čím vzrástol nielen ich počet, ale aj počet lôžok. Viditeľne vzrástol aj počet domácich návštevníkov a aj počet nocí, ktoré strávia v ubytovacích zariadeniach, čo mohlo nastať v dôsledku návrhov plynúcich z Rokovania vlády Slovenskej republiky (2010), kde sa navrhovalo zvýšiť povedomie obyvateľov SR o možnostiach trávenia dovolenky doma, zabezpečiť vyššie využívanie existujúcich kapacít zariadení najmä v mimosezónnom období, skvalitniť a rozšíriť regionálne produkty a ich využitie pri tvorbe ponuky aj v domácom turizme, zvýšiť kvalitu poskytovaných služieb.

Nedostatočná je však stále návštevnosť Slovenska a počet prenocovaní z hľadiska zahraničných turistov. Preto navrhujeme posilniť propagáciu Slovenska v zahraničí, aby sme dosiahli vyšší prílev zahraničných návštevníkov do krajiny. Celkovo je nutné, aby odvetvie

cestovného ruchu prichádzalo s novými a efektívnymi riešeniami a stratégiami, ktoré si však vyžadujú vysoký stupeň koordinácie a spolupráce. Dôležité je aj vytváranie nových inovatívnych partnerstiev, či synergických efektov a maximalizácia prínosov pre európske krajiny. V tejto oblasti môžeme uviesť odporúčania z Marketingovej stratégie Slovenskej agentúry pre cestovný ruch kde je formulovaná stratégia na roky 2017 – 2020. Ide o:

- zvyšovanie rastu počtu hostí z primárnych trhov a získavanie návštevníkov z nových sekundárnych trhov, a teda posilniť postavenie Slovenska na geograficky vzdialenejších trhoch ako je Benelux, škandinávске a pobaltské krajiny, Španielsko, USA, Brazília, Japonsko, Čína, India a Južná Kórea;
- zabezpečenie bezproblémovej dopravnej dostupnosti Slovenska pre účastníkov cestovného ruchu, napr. zriadením pravidelných chartrových spojení;
- spoluprácu s kompetentnými organizáciami v zahraničí;
- pozitívne budovanie značky Slovensko;
- podporu inovatívnych produktov cestovného ruchu.

Záver

Globálna hospodárska a finančná kríza bola jednou z najťažších skúšok pre ľubovoľnú krajinu, ktorá ňou bola zasiahnutá. Na druhej strane však prispela k zefektívneniu výrobných procesov, k uplatneniu inovácií a poznatkov vedy a techniky, vytvorila nové potreby. V podstate zdynamizovala ekonomiku a prispela k vytváraniu rovnováhy v národnom hospodárstve na novej vyššej úrovni.

Slovensko, rovnako ako ostatné krajiny pocítilo dopady globálnej hospodárskej a finančnej krízy. V predkladanej práci sme sa preto pokúsili zodpovedať otázky týkajúce sa príčin globálnej finančnej a hospodárskej krízy a jej dopadov na ekonomické a podnikateľské prostredie Slovenska v oblasti cestovného ruchu. Môžeme konštatovať, že situácia sa na trhu cestovného ruchu po kríze zlepšuje, no časť ukazovateľov sa stále nedostala na predkrízovú úroveň. Okrem toho uvádzame v tejto práci aj návrhy ako posilniť cestovný ruch. Za najvýznamnejšie riešenie pokladáme posilnenie propagácie Slovenska v zahraničí, pretože najhorší vývoj bol zaznamenaný v prílive počtu zahraničných návštevníkov na Slovensko a zároveň v počte prenocovaní týchto návštevníkov. Dôležité je, aby toto odvetvie prichádzalo stále s novými a efektívnymi riešeniami a stratégiami, uplatňovalo vysoký stupeň koordinácie a spolupráce.

Tento článok bol podporený z grantu Grantovej agentúry pre výskum v manažmente Fakulty manažmentu Prešovskej univerzity v Prešove GAMA/16/1 s názvom Analýza vybraných ukazovateľov projektového manažmentu a manažmentu cestovného ruchu aplikáciou lineárnych a vybraných nelineárnych regresných modelov.

Tento článok odporúčal na publikovanie vo vedeckom časopise Mladá veda: doc. RNDr. Miron Pavluš, CSc.

Použitá literatúra

1. BONDAREVA, I., 2013. Rozvoj malého a stredného podnikania v Slovenskej republike. In: *Trendy ekonomiky a managementu* [online]. Roč. 4, č. 6, s. 48-56 [cit. 15. novembra 2016]. ISSN: 1802-8527. Dostupné z: <https://trends.fbm.vutbr.cz/index.php/trends/article/viewFile/154/140>
2. CLAVERIA, O. and A. POLUZZI, 2016. Tourism trends in the world's main destinations before and after the 2008 financial crisis using UNWTO official data. In: *Data in Brief*. Vol. 7, p. 1063-1069. ISSN 2352-3409.
3. Integrovaný odborový zväz, 2010. *Situačná správa o sociálno – ekonomických dopadoch globálnej finančnej a hospodárskej krízy na vývoj hospodárstva SR v roku 2009* [online]. Slovensko, [cit. 15. novembra 2016]. Dostupné z: <http://ioz.sk/wp-content/uploads/dopad-krizy-na-vyvoj-hospodarstva.pdf>
4. KELÍŠEK, A. a M. ONDRUŠEK, 2010. Analýza príčin vzniku súčasnej finančnej a hospodárskej krízy. In: *Zborník z konferencie „Hospodárska kríza očami zainteresovaných 2010“* [online]. Slovensko, [cit. 15. novembra 2016]. Dostupné z: http://fsi.uniza.sk/kkm/files/konferencie/hkoz/Kelisek_Ondrusek.pdf
5. KIČINA, R., 2009. *Dopady svetovej finančnej krízy a podnikateľské prostredie v SR* [online]. Bratislava: Podnikateľská aliancia Slovenska, [cit. 15. novembra 2016]. Dostupné z: http://www.stavebne-forum.sk/events2009/prezentacie/0120_kicina.pdf
6. KOVÁČOVÁ, L., 2009. Dopady krízy na malé a stredné podnikanie. In: *Transfer inovácií* [online]. Roč. 14, s. 216-218 [cit. 15. novembra 2016]. ISSN: 1337-7094. Dostupné z: <https://www.sjf.tuke.sk/transferinovacii/pages/archiv/transfer/14-2009/pdf/216-218.pdf>
7. LAUROVÁ, M., 2012. Dopady hospodárskej krízy na vývoj ekonomiky v SR. In: *Podnikanie v Európskej únii. Obchodné právo EÚ II / Obchodné právo EÚ* [online]. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, s. 76-79 [cit. 15. novembra 2016]. Dostupné z: <http://www.slpk.sk/eldo/2012/zborniky/025-12/9.pdf>
8. Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, 2013. *Stratégia rozvoja cestovného ruchu do roku 2020* [online]. Slovensko, [cit. 15. novembra 2016]. Dostupné z: <http://www.telecom.gov.sk/index/index.php?ids=143964>
9. MUSÍLEK, P., 2008. Příčiny globální a finanční krize a selhání regulace. In: *Český finanční a účetní časopis*. Roč. 3, č. 4, s. 6-20. ISSN: 1802-2200.
10. PERLES-RIBES, J., A. RAMON-RODRIGUEZ and RUBIA-SERRANO, A., 2016. Economic crisis and tourism competitiveness in Spain: permanent effects or transitory shocks? In: *Current Issues in Tourism*. Vol. 19, no. 12, p. 1210-1234. ISSN 1747-7603.
11. Rokovanie vlády Slovenskej republiky, 2010. [online]. Slovensko, [cit. 15. novembra 2016]. Dostupné z: http://www.rokovanie.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-51102?prefixFile=m_
12. ROMAO, J., J. GUERREIRO and P. RODRIGUES, 2016. Tourism growth and regional resilience: The „beach disease“ and the consequences of the global crisis of 2007. In: *Tourism Economics*. Vol. 22, no. 4, p. 699-714. ISSN 2044-0375.
13. Slovenská agentúra pre cestovný ruch, 2013. *Marketingová stratégia Slovenskej agentúry pre cestovný ruch na roky 2014 – 2020* [online]. Slovensko, [cit. 15. novembra 2016]. Dostupné z: http://www.sacr.sk/fileadmin/user_upload/Statistiky/strategiaSACR/Marketingova_strategia_SACR_2014_2020.pdf
14. World Tourism Organization (UNWTO) and International Labour Organization (ILO), 2013. *Economic Crisis, International Tourism Decline and its Impact on the Poor*. Madrid: World Tourism Organization. ISBN 978-92-2-126986-1.